

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ СЕВЕРОДОНЕЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-
ЦИВІЛЬНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ССВЕРОДОНЕЦЬКОГО РАЙОНУ
ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
СЕВЕРОДОНЕЦЬКИЙ МІСЬКИЙ
ЦЕНТР ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ**

УЗГОДЖЕНО:

науково-методичною радою
Луганського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

протокол від 28 серпня 2021 р. № 5

Голова Ірина ЦИМБІХ

ЗАТВЕРДЖЕНО:

наказ Управління освіти
Северодонецької міської
військово-цивільної адміністрації
Северодонецького району
Луганської області

10.08.2021 р. № 270/1

 Лариса ВОЛЧЕНКО

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО НАПРЯМУ
«Інструментальна музика»
(початковий, основний та вищий рівні)**

10 років навчання

Укладач:

Несмашний Т. – керівник гуртка інструментальної музики «inСТРУМ-BAND» Сєверодонецького міського Центру дитячої та юнацької творчості.

Рецензенти:

Михайлова Л. - доцент Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент;

Костиця А. – директор Сєверодонецького міського Центру дитячої та юнацької творчості.

Програма складена на основі навчальної програми програми «Гра на класичній гітарі» збірник «Навчальні програми з позашкільної освіти художньо-естетичний напрям. 3 випуск», за ред. Шкура Г.А., Ніколайко Н.Ю. Рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист від 11.06.2018 № 1/11-6202), «Духового оркестру», збірник «Навчальні програми з позашкільної освіти художньо-естетичний напрям (вокальний, хореографічний, музичний, театральний, цирковий профілі)», за ред. Биковського Т.В., Шкура Г.А. Рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист від 08.04.2016 р. № 1/11-4657) та «Оркестр народних інструментів/колективне музичення», автори Жуков В., Будьонний В., схваленої науково-методичною комісією з позашкільної освіти науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України», протокол № 3 від 29.12.2015.

Інноваційна навчальна програма має на меті є формування компетентностей особистості засобами інструментального мистецтва та розвитку творчої особистості вихованців, підтримка їх інтересу до колективної творчості.

Програма розрахована на вихованців віком від 9 до 21 років.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

За ХХ-го століття тема застосування оркестрових (музичних та шумових-перкусія) інструментів у музичному вихованні підростаючого покоління неодноразово піднімалася в працях видатних світових педагогів-музикантів (Б.В. Асаф'єв, Б.Л. Яворський, Н.М. Гольденберг, Карл Орф, П'єр ван Хауве, Н.А. Ветлугіна, І.Г. Лаптев, В.Я. Ковалів, В.М. Кунцевич, О.Р. Ремизовська, Т.Е. Тютюникова та ін.). У ХХІ сторіччі ідея набуває актуальності саме в Україні, де колективне музикування має під собою фольклорне підґрунтя.

На цей час фахівцями доведено, що формування музикальності у дітей сприяє не тільки їх музичному, художньо-естетичному розвитку. Займаючись музикою, вихованці мають змогу розвиватися й фізично: танцюючи таночки, виконуючи вправи та рухаючись у грі. Розвитку дрібної моторики сприяють ритмічні вправи та гра на музичних інструментах. Ознайомленням зі звуковисотним співвідношенням звуків формуються й логіко-математичні поняття. Користь від колективного музикування та цінність його впливу на особистість є беззаперечною і перспективною.

Програма складена на основі навчальної програми програми «Гра на класичній гітарі», «Духового оркестру» та «Оркестр народних інструментів/колективне музичення».

Актуальність програми полягає в тому що на сьогодні до числа найбільш актуальних питань освіти належить виховання особистості школяра, важливим засобом якого завжди було колективне музикування. Втім, обсяг уроків музичного мистецтва у сучасній школі не дозволяє здійснювати оркестрове виховання підростаючого покоління повною мірою та на високому рівні. Це завдання має вирішувати робота оркестрових гуртків, що повинні активно діяти у системі освітнього процесу закладів позашкільної освіти.

Створення навчальної програми обумовлено необхідністю формування та розвитку творчої особистості дитини, підтримкою її інтересу до колективної творчості - на прикладі гуртка інструментальної музики.

Навчальна програма реалізується у гуртку художньо-естетичного напрямку інструментального профілю, розрахована на 10 років та спрямована на вихованців віком від 9 до 21 років.

Метою навчальної програми є формування компетентностей особистості засобами інструментального мистецтва.

Основні завдання полягають у формуванні таких *компетентностей*:

- *пізнавальна*, що забезпечує ознайомлення з кращими зразками світової й вітчизняної музичної культури; оволодіння музично-теоретичними знаннями.
- *практична*, що сприяє оволодінню навичками індивідуального й ансамблевого музикування у складі живого інструментального ансамблю; акомпануванню на відповідних музичних інструментах.

- *творча*, що забезпечує підвищення інструментальної майстерності; створення еталонного уявлення про основні прийоми відтворення образу засобами поезії та музики; формування естетичного смаку та розширення загального світогляду; виховання гармонійно розвиненої особистості; пошук нових підходів до колективної імпровізації.

- *соціальна*, що сприяє вихованню громадянської свідомості, національної гідності та морально-духовних принципів через виконання кращих зразків вітчизняної музики; формуванню інформаційно-естетичного простору і навичок професійної взаємодії в колективі; прагненню до створення комфортного, доброзичливого клімату.

Кількісний склад групи – 12–15 осіб, навчальна програма передбачає 10 років навчання:

1-й та 2-й рік – початковий рівень – 144 год. на рік, 4 год. на тижд.;

3-й та 4-й рік – основний рівень – 144 год. на рік, 4 год. на тижд.;

5-й та 6-й рік – основний рівень – 216 год. на рік, 6 год. на тижд.;

7-й та 8-й рік – вищий рівень – 216 год. на рік, 6 год. на тижд.;

9-й та 10-й рік – вищий рівень – 324 год. на рік, 9 год. на тижд.

Навчальна програма початкового рівня передбачає ознайомлення та відпрацювання зразків різноманітної техніки гри на обраному музичному інструменті, загальних правил музичної грамоти та сольфеджіо, розвиток у вихованців пізнавального інтересу до колективного музичення на обраних інструментах та ансамблевої творчості.

Навчальна програма основного рівня спрямовує діяльність вихованців на вдосконалення та вивчення техніки гри на музичному інструменті, основних правил музичної грамоти та сольфеджіо, відпрацювання навичок колективної гри, відчуття загального ансамблю, підготовки концертних номерів та програм.

Навчальна програма вищого рівня спрямовує на глибоке засвоєння навичок музично-виконавської техніки, самоконтроль та аналіз загального виконання, вдосконалення сценічної естетики та артистизму, що в подальшому сприяє профорієнтації та виборі майбутньої професії.

Частини тематичних занять основного та вищого рівнів можуть повторюватися за роки навчання, але головний акцент треба робити на технічне й художнє вивчення та засвоєння музичного репертуару, який повинен обов'язково складатися з різноманітних творів та відрізнятися ступенем складності, що орієнтовно визначається керівником музичного колективу.

Групи формуються з урахуванням віку, року навчання та попередньої підготовки дітей. Навчальний матеріал програми адаптований до занять з вихованцями різного рівня підготовленості. У гурток приймаються діти, які виявляють інтерес до колективного музичення й колективної творчості, не мають медичних протипоказань.

Загальними принципами організації освітнього процесу є: науковість, синтез інтелектуальної і практичної діяльності, індивідуальний підхід, послідовність і поступовість викладення матеріалу.

Методами опрацювання навчального матеріалу є: словесні (бесіда, розповідь, пояснення, інструктаж, дискусія); наочні (ілюстрація, демонстрація, показ); практичні (пробні та тренувальні вправи, індивідуальні та творчі завдання); репродуктивні (відтворювальні вправи); частково-пошукові (виконання за зразком, під керівництвом педагога); пошукові (вибір власного варіанту виконання роботи); дослідницькі (інформації для повідомлення, власні спостереження); пояснювально-ілюстративні (демонстрація наочного навчання, організація сприймання, спостереження); самостійної роботи; стимулювання навчальної діяльності; формування пізнавального інтересу (пізнавальні ігри, навчальні дискусії, створення ситуації успіху); контролю і самоконтролю інноваційні (порівняльний аналіз, моделювання кінцевого очікуваного результату, проблемні та експериментальні ситуації); педагогічні технології (співробітництво, колективна творча діяльність).

Формами освітньої діяльності є: індивідуальні, групові та колективні заняття (репетиції, концерти, фестивалі, конкурси, творчі змагання, музичні олімпіади, перегляд концертних програм та виступів).

Залежно від рівня навчання програма передбачає варіативність принципів, методів та форм навчання.

Перевірка та оцінювання знань, умінь та навичок здійснюється під час поточного та підсумкового контролю у формі проведення концертних виступів, відкритих та підсумкових занять. У кінці кожного півріччя проводяться відкриті підсумкові заняття, а в кінці кожного навчального року – звітний концерт.

Систематична практика концертних виступів має велике освітнє значення, будучи єдиним ефективним способом розвитку в учнів артистичних якостей, стимулюючи творчу увагу та зацікавленість, а також почуття відповідальності перед колективом оркестру та слухацькою аудиторією за якість виконавства.

Заняття можуть проводитися в групах індивідуального навчання, які організовуються відповідно до Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах.

**Початковий рівень, перший та другий рік
навчання**

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	2	-	2
2.	Гра на оркестровому інструменті	6	30	36
3.	Музична грамота та сольфеджіо	12	12	24
.	Освітньо-вихо вна робота			2
5.	Ансамблева гра (з педагогом)	9	45	54
6.	Концертна діяльність	2	12	14
7.	Підсумок	-	2	2
Разом		37	107	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (2 год.)

Знайомство з вихованцями. Організаційні питання. Правила безпеки життєдіяльності і поведінки у навчальному закладі, кабінеті.

2. Гра на оркестровому інструменті (36 год.)

Теоретична частина. Вибір та знайомство з інструментом. Стрій музичного інструмента. Вимоги до правильного сидіння з інструментом, правильної постановки виконавського апарату (дихання) та догляду за ним, правил звуковидобування. Поняття про аплікатуру (позиції). Будова інструмента. Класифікація інструментів.

Практична частина. Фізичні вправи для підготовки до гри на оркестровому інструменті: для розвитку м'язів виконавського апарату (рук або обличчя та діафрагми); на формування правильної постановки в положенні сидячі (стоячи); на оволодіння основними прийомами звуковидобування, звукоутворювання. Вивчення основної аплікатури, штрихів *detache* та *non legato* (2-4 звуки), мажорних гам до двох ключових знаків на 1 октаву, тризвуків, нескладних музичних творів малої форми.

3. Музична грамота та сольфеджіо (24 год.)

Теоретична частина. Поняття про музичний звук. Назви октав. Назви музичних звуків, їх написання. Тривалість звуків та пауз. Музичні ключі. Музичні розміри 2/4, 3/4; поняття про такт та ритм. Тон та півтон. Знаки

альтерації. Динамічні знаки. Фермата. Тоніка, стійкі та нестійкі звуки. Мажорні гами до двох знаків, тризвук. Поняття про мелодію, мотив, фразу.

Практична частина. Написання нот, пауз, ключів. Вправи на розвиток мелодико-гармонійного слуху (напрямок руху мелодії, визначення стійких та нестійких звуків), на розвиток відчуття ритму (відбиття ритму мелодії оплесками та спів); розвиток музичної пам'яті (повторення почутого мотиву та мелодії, вивчення вправ напам'ять). Спів мажорних гам до двох знаків, тризвуків, стійких та нестійких звуків.

4. Освітньо-виховна робота (12 год.)

Теоретична частина. Обговорення виступів та масових заходів. Бесіди на запропоновану вихованцями тему. Бесіди на запропоновану батьками тему. Тематичні заняття та бесіди-демонстрації на усвідомлення себе частиною групи, всього колективу, міста, країни, світу з нагоди:

Практична частина. Участь вихованців у проведених для них дитячих ранках, ігрових програмах, внутрішніх музичних конкурсах, тематичних програмах родинних свят, екскурсіях. Святкування з нагоди Дня Святого Миколая, Нового року, Різдвяних свят, Днів іменинника. Календар святкових дат.

5. Ансамблева гра (з педагогом) (54 год.)

Теоретична частина. Поняття про ансамбль. Правила ансамблевого виконання.

Практична частина. Виконання музичних творів малих форм за участі педагога у складі ансамблю.

6. Концертна діяльність (14 год.)

Теоретична частина. Вимоги до учасника концертного складу колективу.

Практична частина. Відпрацювання концертних номерів. Підготовка колективу до виступу. Концертне виконання творів із репертуару ансамблю.

7. Підсумок (2 год.)

Підведення підсумків роботи.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- навички гри на інструменті;
- елементарні правила музичної грамоти та сольфеджіо;
- прийоми гри в ансамблі;
- значення колективного музичення як провідного виду музичної виконавської творчості.

Вихованці мають вміти та застосовувати:

- координувати рухи під час гри;
 - надавати визначення основним музичним термінам і поняттям;
- розрізняти поняття про мелодію, мотив, фразу;
 - виконувати на високому рівні на заняттях-концертах;
 - вивчений ансамблевий репертуар;
- виконувати вправи на оволодіння основними прийомами звуковидобування та звукоутворювання;
- вивчати нескладні музичні твори малої форми;
- виконувати вправи на розвиток мелодико-гармонійного слуху, відчуття ритму, музичної пам'яті;
- мати досвід концертної гри у складі ансамблю.

У вихованців мають бути сформовані компетенції:

- *пізнавальна*, ознайомлення з кращими зразками світової й вітчизняної музичної культури; оволодіння музично-теоретичними знаннями.
- *практична*, оволодіння навичками індивідуального й ансамблевого музикування у складі живого інструментального ансамблю.
- *творча*, створення еталонного уявлення про основні прийоми відтворення образу засобами поезії та музики; формування естетичного смаку та розширення загального світогляду.
- *соціальна*, формування інформаційно-естетичного простору і навичок професійної взаємодії в колективі; прагненню до створення комфортного, доброзичливого клімату.

**Основний рівень, перший та другий рік
навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	2	-	2
2.	Гра на оркестровому інструменті	6	30	36
3.	Музична грамота та сольфеджіо	12	12	24
.	Освітньо-вихова робота			2
4.	Ансамблева гра (групова)	3	15	18
5.	Зведена репетиція оркестру	6	30	36
6.	Концертна діяльність	2	12	14
7.	Підсумок	-	2	2
Разом		37	107	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (2 год.)

Ознайомлення з розкладом занять, темами та формами їх проведення. Організаційні питання. Правила безпеки життєдіяльності і поведінки у навчальному закладі, кабінеті.

2. Гра на оркестровому інструменті (36 год.)

Теоретична частина. Правила користування музичними інструментами та обладнанням. Настроювання музичного інструмента. Типи виконавських рухів (дихання).

Практична частина. Вправи: для розвитку м'язів виконавського апарату (рук або обличчя та діафрагми); на різні типи виконавських рухів (дихання); на оволодіння основними прийомами звуковидобування, звукоутворювання. Вивчення штрихів *detashe*, *non legato*, *legato*, *staccato*, *markato*; мажорних та мінорних гам до двох ключових знаків на 2 октави, тризвуків, арпеджіо (коротке та довге) різними тривалостями та динамікою; етюдів на різні види техніки; сольних фрагментів оркестрових творів (вибірково).

3. Музична грамота та сольфеджіо (24 год.)

Теоретична частина. Вивчення всіх октав та написання нот на нотному стані. Особливі види ритмічного поділу тривалостей. Складний музичний розмір (4/4, 6/8, 9/8). Простий та складний музичний розмір (3/8, 12/8, 5/4 тощо). Темп. Синкопа. Будова мажорної та мінорної гам. Види мінору. Головні ступені ладу (T, S, D). Музичні інтервали (до октави). Поняття: акорд, тризвук, секстакорд, квартсекстакорд. Поняття транспозиції. Знаки скорочення та спрощення нотного письма.

Практична частина. Вправи на подальший розвиток мелодикогармонійного слуху (визначення стійких та нестійких звуків, інтервалів, акордів, видів мінору), музичної пам'яті (вивчення вправ напам'ять, музичні диктанти), відчуття метро-ритму.

4. Освітньо-виховна робота (12 год.)

Теоретична частина. Обговорення виступів та масових заходів. Психологічні тренінги на профілактику конфліктів та вирішення конфліктних ситуацій. Допоміжні заходи, спрямовані на адаптацію новачків до колективу; зміцнення внутрішньо групових та між групових зв'язків. Бесіди на запропоновану вихованцями тему. Бесіди на запропоновану батьками тему. Тематичні бесіди про життя та творчість видатних людей світу за календарем пам'ятних дат.

Практична частина. Участь вихованців у проведених для них заходах, внутрішніх музичних конкурсах, тематичних програмах родинних свят, екскурсіях. Святкування з нагоди Дня Святого Миколая, Нового року, Різдвяних свят, Днів іменинника. Календар святкових дат.

5. Ансамблева гра (групова) (18 год.)

Теоретична частина. Види музичних ансамблів. Вимоги до учасника музичного ансамблю. Прослуховування творів у виконанні кращих музичних ансамблів.

Практична частина. Вправи на формування відчуття ансамблю, синхронності звучання, визначення сольної партії. Вивчення ансамблевих творів із відпрацюванням виразності виконання динаміки, штрихів, темпу.

6. Зведена репетиція оркестру (36 год.)

Теоретична частина. Ансамбль як мінімальна форма оркестру. Види оркестрів/Види ансамблів. Вимоги до учасника оркестру. Поняття про основні жести диригента (увага, початок та кінець гри, ауфтакт, фермата, схеми тактування на 2/4, 3/4, 4/4, 6/8, 9/8, 12/8). Прийоми оркестрового виконання: сольна та акомпануюча. Аналіз музичних форм: період; прості 2-3 часні форми. Основні напрями і стилі музики. Прослуховування виступів кращих оркестрів.

Практична частина. Колективні вправи для ансамблю. Відпрацювання навички колективної гри, відчуття загального ансамблю. Вивчення репертуару. Підготовка концертних номерів.

7. Концертна діяльність (14 год.)

Теоретична частина. Правила поведінки на сцені та поняття сценічної культури. Концертний костюм та його використання.

Практична частина. Підготовка колективу до виступу. Вихованці беруть участь у концертних виступах колективу (у складі ансамблю).

8. Підсумок (2 год.)

Підведення підсумків роботи.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- основні прийоми звуковидобування та звукоутворювання на інструменті;
- поняття: акорд, тризвук, секстакорд, квартсекстакорд;
- основні жести диригента;
- усвідомлення основних напрямів і стилів музики;
- поняття сценічної культури;
- використання концертного костюму.

Вихованці мають вміти та застосовувати:

- настроювати музичний інструмент;
- визначати поняття: простий та складний музичний розмір;
- виконувати вправи на синхронність звучання;
- аналізувати музичні форми оркестрових творів (період, прості 2-3 часні);
 - виконувати особливі види ритмічного поділу тривалостей;
- відчуття загального ансамблю.

У вихованців мають бути сформовані компетенції:

- *пізнавальна*, ознайомлення з кращими зразками світової й вітчизняної музичної культури; оволодіння музично-теоретичними знаннями;
- *практична*, оволодіння навичками індивідуального й ансамблевого музикування у складі живого інструментального ансамблю; акомпануванню на відповідних музичних інструментах;
- *творча*, оволодіння інструментальною майстерністю; створення уявлення про основні прийоми відтворення образу засобами поезії та музики; формування естетичного смаку та розширення загального світогляду; пошук нових підходів до колективної імпровізації.

- *соціальна*, виховання громадянської свідомості, національної гідності та морально-духовних принципів через виконання кращих зразків вітчизняної музики; формуванню інформаційно-естетичного простору і навичок професійної взаємодії в колективі; прагненню до створення комфортного, доброзичливого клімату.

**Основний рівень, третій та четвертий рік
навчання**

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	3	-	3
2.	Гра на оркестровому інструменті	6	30	36
3.	Музична грамота та сольфеджіо	12	12	24
4.	Освітньо-виховна робота	6	6	12
.	Ансамблева гра (групова)		0	6
6.	Зведена репетиція оркестру	15	75	90
7.	Концертна діяльність	3	9	12
8.	Підсумок	-	3	3
Разом		51	165	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (3 год.)

Ознайомлення з розкладом занять, темами та формами їх проведення. Організаційні питання Правила безпеки життєдіяльності і поведінки у навчальному закладі, кабінеті.

2. Гра на оркестровому інструменті (36 год.)

Теоретична частина. Правила зберігання музичних інструментів та обладнання. Настроювання музичного інструмента. Типи виконавських рухів (дихання).

Практична частина. Вправи: для розвитку м'язів виконавського апарату (рук або обличчя та діафрагми); на різні типи виконавських рухів (дихання);

на оволодіння основними прийомами звуковидобування, звукоутворювання. Вивчення штрихів *detashe*, *non legato*, *legato*, *staccato*, *portamento*, *markato*; мажорних та мінорних гам до чотирьох ключових знаків на 2 октави, тризвуків (їх обернень), арпеджіо (коротке та довге) тривалостями та динамікою; етюдів на різні види техніки; сольних фрагментів оркестрових творів.

3. Музична грамота та сольфеджіо (24 год.)

Теоретична частина. Вивчення всіх октав та написання нот на нотному стані. Особливі види ритмічного поділу тривалостей. Простий та складний музичні розміри, змінний розмір. Темп. Синкопа. Будова мажорної та мінорної гам. Види мінору та мажору. Головні ступені ладу (T, S, D). Музичні інтервали (до октави). Поняття: акорд, тризвук, секстакорд, квартсекстакорд, септакорд, домінантсептакорд. Хроматизм. Поняття транспозиції. Знаки скорочення та спрощення нотного письма.

Практична частина. Вправи на подальший розвиток мелодикогармонійного слуху (визначення стійких та нестійких звуків, інтервалів, акордів, видів мінору та мажору), музичної пам'яті (вивчення вправ напам'ять, музичні диктанти), відчуття метро-ритму.

4. Освітньо-виховна робота (12 год.)

Теоретична частина. Обговорення виступів та масових заходів. Психологічні тренінги на профілактику конфліктів та вирішення конфліктних ситуацій. Допоміжні заходи, спрямовані на адаптацію новачків до колективу; зміцнення внутрішньо групових та між групових зв'язків. Бесіди на запропоновану вихованцями тему. Бесіди на запропоновану батьками тему. Тематичні бесіди про життя та творчість видатних людей світу за календарем пам'ятних дат.

Практична частина. Участь вихованців у проведених для них заходах, внутрішніх музичних конкурсах, тематичних програмах родинних святах, екскурсіях. Святкування з нагоди Дня Святого Миколая, Нового року, Різдвяних свят, Днів іменинника. Календар святкових дат.

5. Ансамблева гра (групова) (36 год.)

Теоретична частина. Види музичних ансамблів. Інструментальні групи різних за типом та складом оркестрів. Вимоги до учасника музичного ансамблю. Прослуховування творів у виконанні кращих музичних ансамблів.

Практична частина. Вправи на формування відчуття ансамблю, синхронності звучання, визначення сольної партії. Вивчення ансамблевих творів, оркестрових партій за групами оркестру із відпрацюванням виразності виконання динаміки, штрихів, темпу.

6. Зведена репетиція оркестру (90 год.)

Теоретична частина. Види оркестрів. Вимоги до учасника оркестру. Поняття про основні жести диригента (увага, початок та кінець гри, ауфтакт, фермата, схеми тактування). Прийоми оркестрового виконання: сольна та акомпануюча, оркестрові групи, супровід вокального твору. Аналіз музичних форм: період; прості 2-3 часні форми; взаємодія мелодії, гармонії, ритму, динаміки. Основні напрями і стилі музики. Прослуховування виступів кращих оркестрів.

Практична частина. Колективні вправи для оркестру. Відпрацювання навички колективної гри, відчуття загального ансамблю. Робота над виразністю виконання, створення образу. Вивчення оркестрових творів. Підготовка концертних номерів та програм.

7. Концертна діяльність (12 год.)

Теоретична частина. Правила поведінки на сцені та поняття сценічної культури. Концертний костюм та його використання.

Практична частина. Підготовка колективу до виступу. Вихованці беруть участь у концертних виступах колективу (у складі оркестру, ансамблю).

8. Підсумок (3 год.)

Практична частина. Підведення підсумків роботи.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- правила виконання штрихів *detashe*, *non legato*, *legato*, *staccato*, *portamento*, *markato*;
- основні правила музичної грамоти та сольфеджіо;
- інструментальні групи різних за типом та складом оркестрів;
- усвідомлювати взаємодію мелодії, гармонії, ритму, динаміки;
- колективні вправи для оркестру.

Вихованці мають вміти та застосовувати:

- виконувати сольні фрагменти оркестрових творів;
- визначати поняття септакорд, домінантсептакорд;
- відрізняти схеми тактування;
- грати у простих, складний та змінних музичних розмірах;
 - відпрацьовувати виразність виконання динаміки, штрихів, темпу;
- працювати над виразністю виконання та створення образу;
- набути досвіду концертних виступів у складі оркестрового колективу.

У вихованців мають бути сформовані компетенції:

- *пізнавальна*, ознайомлення з кращими зразками світової й вітчизняної музичної культури; оволодіння музично-теоретичними знаннями;
- *практична*, оволодіння навичками індивідуального й ансамблевого музикування у складі живого інструментального ансамблю; акомпануванню на відповідних музичних інструментах;
- *творча*, оволодіння інструментальною майстерністю; створення уявлення про основні прийоми відтворення образу засобами поезії та музики; формування естетичного смаку та розширення загального світогляду; пошук нових підходів до колективної імпровізації.
- *соціальна*, виховання громадянської свідомості, національної гідності та морально-духовних принципів через виконання кращих зразків вітчизняної музики; формуванню інформаційно-естетичного простору і навичок професійної взаємодії в колективі; прагненню до створення комфортного, доброзичливого клімату.

**Вищий рівень, перший та другий рік
навчання**

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	3	-	3
2.	Гра на оркестровому інструменті	6	30	36
3.	Ансамблева гра (групова)	9	45	54
4.	Зведена репетиція оркестру	12	84	96
.	Освітньо-вихо вна робота			2
6.	Концертна діяльність	3	9	12
7.	Підсумок	-	3	3
Разом		39	177	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (3 год.)

Ознайомлення з планом роботи та темами занять на навчальний рік. Організаційні питання. Правила безпеки життєдіяльності і поведінки у навчальному закладі, кабінеті.

2. Гра на оркестровому інструменті (36 год.)

Теоретична частина. Самостійне настроювання інструмента. Віртуозні прийоми гри. Аналіз виконання, визначення труднощів.

Практична частина. Вправи на вдосконалення техніки гри на інструменті. Вивчення допоміжної аплікатури, мажорних та мінорних гам до п'яти ключових знаків на 2-3 октави, тризвуків (їх обернень), арпеджіо (коротке та довге), хроматичної гами різними тривалостями та динамікою; етюдів на різні види техніки; сольних фрагментів оркестрових творів.

3. Ансамблева гра (групова) (54 год.)

Теоретична частина. Інструментальний ансамбль. Специфіка інструментальних ансамблів у різних регіонах України. Прослуховування музичних творів у виконанні кращих інструментальних ансамблів.

Практична частина. Вправи на вдосконалення майстерності ансамблевої гри. Вивчення ансамблевих творів. Вивчення складних фрагментів оркестрових партій за групами оркестру.

4. Зведена репетиція оркестру (96 год.)

Теоретична частина. Тип та склад оркестру. Особливості оркестрового виконання. Поліфонія, модуляція, складні та мішані метри й розміри. Аналіз музичних форм: фантазія, варіації, імпровізація, рондо тощо. Прослуховування виступів кращих оркестрів.

Практична частина. Колективні вправи для оркестру: на чистоту унісону, злиття тембрів різних інструментальних груп. Відпрацювання навички колективної гри, відчуття загального ансамблю. Робота над виразністю виконання, створення образу. Підготовка концертних номерів та програм.

5. Освітньо-виховна робота (12 год.)

Теоретична частина. Обговорення виступів та масових заходів. Психологічні тренінги на профілактику конфліктів та вирішення конфліктних ситуацій. Допоміжні заходи, спрямовані на адаптацію новачків до колективу; зміцнення внутрішньо групових та між групових зв'язків. Бесіди на запропоновану вихованцями тему. Бесіди на запропоновану батьками тему. Тематичні бесіди про життя та творчість видатних людей світу за календарем пам'ятних дат.

Практична частина. Участь вихованців у проведених для них заходах, внутрішніх музичних конкурсах, тематичних програмах родинних свят, екскурсіях. Святкування з нагоди Дня Святого Миколая, Нового року, Різдвяних свят, Днів іменинника. Календар святкових дат.

6. Концертна діяльність (12 год.)

Теоретична частина. Елементи артистизму. Догляд за оркестровим інструментом та обладнанням.

Практична частина. Підготовка колективу до виступу. Вихованці беруть активну участь у концертних виступах колективу (у складі оркестру, ансамблю).

7. Підсумок (3 год.)

Підведення підсумків роботи.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- віртуозні прийоми гри;
- правила інструментального ансамблю;
- колективні вправи для оркестру;
 - правила догляду за оркестровим інструментом та обладнанням.

Вихованці мають вміти та застосовувати:

- виконувати етюди на різні види техніки;
 - розрізняти основні недоліки в оркестровому звучанні стосовно звуковидобування, інтонації, артикуляції, фразування, загального ансамблютощо;
- володіти аналізом музичних форм: фантазія, варіації, імпровізація, рондо; відпрацьовувати навички колективної гри;
- самостійно настроювати інструмент;
 - грати складні фрагменти оркестрових партій за групами оркестру;
- працювати над виразністю виконання та створення образу;
- брати активну участь у концертних виступах оркестру.

У вихованців мають бути сформовані компетенції:

- пізнавальна, ознайомлення з кращими зразками світової й вітчизняної музичної культури; оволодіння музично-теоретичними знаннями.
- практична, оволодіння навичками індивідуального й ансамблевого музикування у складі живого інструментального ансамблю; акомпанування на відповідних музичних інструментах.
- творча, підвищення інструментальної майстерності; створення еталонного уявлення про основні прийоми відтворення образу засобами поезії та музики; формування естетичного смаку та розширення загального світогляду; виховання гармонійно розвиненої особистості; пошук нових підходів до колективної імпровізації.
- соціальна, виховання громадянської свідомості, національної гідності та морально-духовних принципів через виконання кращих зразків вітчизняної музики; формування інформаційно-естетичного простору і навичок

професійної взаємодії в колективі; прагнення до створення комфортного, доброзичливого клімату.

**Вищий рівень, третій та четвертий рік
навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	3	-	3
2.	Гра на оркестровому інструменті	9	33	42
3.	Ансамблева гра (групова)	12	69	81
4.	Зведена репетиція оркестру	21	150	171
.	Освітньо-вихо вна робота			2
6.	Концертна діяльність	2	10	12
7.	Підсумок	-	3	3
Разом		53	271	324

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (3 год.)

Ознайомлення з планом роботи та темами занять на навчальний рік. Організаційні питання. Правила безпеки життєдіяльності і поведінки у навчальному закладі, кабінеті.

2. Гра на оркестровому інструменті (42 год.)

Теоретична частина. Самостійне настроювання інструмента. Віртуозні прийоми гри. Самоконтроль та аналіз виконання, визначення труднощів та шляхів їх подолання.

Практична частина. Вправи на вдосконалення техніки гри на інструменті. Вивчення віртуозних прийомів гри, допоміжної аплікатури, мажорних та мінорних гам до шісти ключових знаків на 2-3 октави, тризвуків (їх обернень), арпеджіо (коротке та довге), хроматичної гами різними тривалостями та динамікою; етюдів на різні види техніки; сольних фрагментів оркестрових творів.

3. Ансамблева гра (групова) (81 год.)

Теоретична частина. Інструментальний ансамбль. Специфіка інструментальних ансамблів у різних регіонах України та світу. Прослуховування музичних творів у виконанні кращих інструментальних ансамблів.

Практична частина. Вправи на вдосконалення майстерності ансамблевої гри. Вивчення ансамблевих творів. Вивчення складних фрагментів оркестрових партій за групами оркестру. Підготовка концертних ансамблевих номерів.

4. Зведена репетиція оркестру (171 год.)

Теоретична частина. Тип та склад оркестру. Особливості оркестрового виконання. Поняття про міксти різних інструментальних груп оркестру. Поліфонія, модуляція, складні та мішані метри й розміри. Аналіз музичних форм: фантазія, варіації, імпровізація, рондо тощо. Прослуховування виступів кращих оркестрів.

Практична частина. Колективні вправи для оркестру: на чистоту унісону, міксти, злиття тембрів різних інструментальних груп. Відпрацювання навички колективної гри, відчуття загального ансамблю. Робота над виразністю виконання, створення образу. Вивчення оркестрових творів. Підготовка концертних номерів та програм.

5. Освітньо-виховна робота (12 год.)

Теоретична частина. Обговорення виступів та масових заходів. Психологічні тренінги на профілактику конфліктів та вирішення конфліктних ситуацій. Допоміжні заходи, спрямовані на адаптацію новачків до колективу; зміцнення внутрішньо групових та між групових зв'язків. Бесіди на запропоновану вихованцями тему. Бесіди на запропоновану батьками тему. Тематичні бесіди про життя та творчість видатних людей світу за календарем пам'ятних дат.

Практична частина. Участь вихованців у проведених для них заходах, внутрішніх музичних конкурсах, тематичних програмах родинних святах, екскурсіях. Святкування з нагоди Дня Святого Миколая, Нового року, Різдвяних свят, Днів іменинника. Календар святкових дат.

6. Концертна діяльність (12 год.)

Теоретична частина. Елементи сценічної майстерності та артистизму. Догляд за оркестровим інструментом та обладнанням.

Практична частина. Підготовка колективу до виступу. Вихованці беруть активну участь у концертних виступах колективу (у складі оркестру, ансамблю).

7. Підсумок (3 год.)

Підведення підсумків роботи.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- правила самоконтролю;

- роботу з підготовки концертних номерів та програм;
- популярні жанри та форми академічних оркестрових творів;
- елементи загальної сценічної культури.

Вихованці мають вміти та застосовувати:

- володіти оркестрово-слуховими навичками (аналізувати та коригувати процес звукоутворення, контролювати роботу виконавського апарату);
- розбиратися у типі та складі оркестру;
 - вільно володіти основним оркестровим термінами і поняттями;
- вивчати віртуозні прийоми гри;
- вдосконалення майстерності ансамблевої гри;
- усвідомлення основних закономірностей оркестрового виконання;
- самоаналіз концертних виступів.

У вихованців мають бути сформовані компетенції:

- пізнавальна, ознайомлення з кращими зразками світової й вітчизняної музичної культури; оволодіння музично-теоретичними знаннями.
- практична, оволодіння навичками індивідуального й ансамблевого музикування у складі живого інструментального ансамблю; акомпанування на відповідних музичних інструментах.
- творча, підвищення інструментальної майстерності; створення еталонного уявлення про основні прийоми відтворення образу засобами поезії та музики; формування естетичного смаку та розширення загального світогляду; виховання гармонійно розвиненої особистості; пошук нових підходів до колективної імпровізації.
- соціальна, виховання громадянської свідомості, національної гідності та морально-духовних принципів через виконання кращих зразків вітчизняної музики; формування інформаційно-естетичного простору і навичок професійної взаємодії в колективі; прагнення до створення комфортного, доброзичливого клімату.

ОРІЄНТОВНИЙ РЕПЕРТУАР

Початковий рівень, перший рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: «Веселі гуси», «Вийди, вийди сонечко», «Гарний танець гопачок», «Грицю, Грицю до роботи», «Ой є в лісі калина», «Ой лопнув обруч», «Подояночка».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Верменич В. «Вишиванка», Верховинець В. «Гей, військо йде», Качурбіна М. Полька, Лисенко М. Пісня Лисички з опери «Коза-Дерева», Моцарт В.А. «Абетка», Філіпенко А. «Ой заграйте дударики», Фільц Б. «Морозець».

Початковий рівень, другий рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: «Вийди, вийди, Іванку», «Вийшли в поле косарі», «Женчикок-бренчикок», «І шумить, і гуде», «Козачок», «Метелиця», «Од Києва до Лубен».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Бах Й.С. Волинка, Гершвін Дж. Колискова з опери «Поргі і Бесс», Глінка М. «Не щебечи соловейку», Косенко В. «Дощик», Сопільняк М. «Зимонька-зима», Філіпенко А. «Веселий музикант», Шуман Р. «Веселий селянин».

Основний рівень, перший рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: «Зацвіла в долині», «Зозуля», «Їхав козак за Дунай», «Місяць на небі», «Ой на горі та й жінці жнуть», «Ой у лузі та ще й при березі», «Ой ходила дівчина бережком», «Ой, чий то кінь стоїть».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Бах Й.С. Менует, Бетховен Л. Екосез, Глінка М. «Гуде вітер вельми в полі», Котельников В. Жарт, Лапченко В. Танцювальна, Леонтович М. «Щедрик», Лехтінен Р. «Летка-снька», Філіпенко А. «Скакалочка».

Основний рівень, другий рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: «Бандура», «Думи мої», «Засвіт встали козаченьки», «Заспіваймо браття», «Лугом іду коня веду», «Ой у лузі червона калина», «Стоїть гора високая».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Мясков К. Гуцульський танець, Нищинський П. «Закувала та сива зозуля», Попадюк В. Полька, Скорик М. Народний танець, Філіпенко А. «Веселі черевики», Шуберт Ф. Екосез, Шумейко В. Коломийка.

Основний рівень, третій рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: «Дивлюсь я на небо», «Ой ти дівчино з горіха зерня», Агафонов О. «Ніч яка місячна, зоряна, ясна», Алексєєв Б. «Летіла зозуля», Лапченко В. Віночок на теми українських народних пісень, Шишков Ю. «Як кум до куми».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Бажилін Р. «Уперта овечка», Бубенцова С. «Циганська пляска», Гуревич А. – Гарєєв Р. «Старе банджо», Дога Є. Вальс з к/ф «Мій лагідний і ніжний звір», Зубков В. «Зустріч» музика з к/ф «Циган», Штраус Й. Полька.

Основний рівень, четвертий рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: Лапченко В. «Ой джигуне, джигуне», Ленець А. «Реве та стогне Дніпр широкий», Онуфрієнко О. Українська концертна полька, Творун С. «Дівчино моя, Переяславко», Широков О. «Ой при лужку, при лужку», Шишков Ю. «Качки пливуть».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Адамцевич Є. Запорізький марш, Гуцал В. Гагілка, Ласт Дж. «Одинокий пастух», Матвійчук В. «Ватра», Ревуцький Л. Прелюдія, Скорик М. Мелодія з к/ф «Високий перевал»

Вищий рівень, перший рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: Алексєєв Б. Жартівлива, Дербенко Є. Блюз, Літвінов О. «Плескач», Онуфрієнко А. «На полонині», Тамарін Й. «Музичне привітання».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Бернстайн Л. «Давайте радіти разом», Даргомижський О. Козачок, Мясков К. Танець пташенят з «Дитячої сюїти», Скорик М. «Листок до альбому», Стеценко К. Вечірня пісня, Ютіла У. Самба.

Вищий рівень, другий рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: Верьовка Г. «Плескач», Вимер І. Ноктюрн, Попадюк В. «Гопак», Стецюн М. Болеро, Шахматов М. «Котилась зірка», Широков О. Маленька урочиста увертюра.

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Аренський О. «Журавель», Калачевський М. Романс, Клебанов Д. Два уривки з балету «Лелеченя», Козлов В. «Маленький детектив», Лисенко М. Пісня Наталки з опери «Наталка Полтавка», Ревуцький Л. Козачок.

Вищий рівень, третій рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: Баньковський А. Гуцульська фантазія, Гуцал В. Гопак, Дербенко Є. «Пограємо джаз», Лукін О. Українська фантазія, Стецюн М. Елегія пам'яті Г. Хоткевича, Тамарін Й. Кубинський танець, Якушенко І. «Коли Бах посміхається».

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Боккеріні Л. Менует, Лисенко М. Гавот, Майборода П. Елегія, Мусоргський М. Гопак з опери «Сорочинський ярмарок», Мясков К. Козачок, Шамо І. Веснянка, Штогаренко. А. Український танець.

Вищий рівень, четвертий рік навчання

Оригінальні твори та прирівняні до них обробки народних пісень та танців: Куликов П. Сказ про Україну, Попадюк В. Гуцульська рапсодія, Скорик М. Варіації на російські народні теми, Стеблянко О. Скерцо, Стецюн М. Фантазія на тему пісні П. Гайдамаки «Калинонька», Тамарин Й. Попурі «Мультилото», Холмінов О. Українська фантазія.

Перекладання та інструментовки творів композиторів-класиків: Більцоні Дж. Менует, Гомоляка В. Гагілка, Данькевич К. Гопак з опери «Богдан Хмельницький», Карамишев Б. Гуцульська рапсодія, Лисенко М. Елегія, Лятошинський Б. Вальс із к/ф «Тарас Шевченко». Мясков К. Молодіжна увертюра.

**ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК
ОБЛАДНАННЯ**

№ з/п	Найменування	Кількість
1.	Дидактичний матеріал: плакати і рисунки інструментів, ансамблів, оркестрів; таблиці та фотографії; набір листівок портретів вітчизняних і зарубіжних композиторів.	1 комплект 1 комплект 1 комплект

2.	Методичний матеріал: освітні програми; методична література; розробки освітньо-виховних заходів (бесіди про музику, музикантів-виконавців, творчість композиторів); аудіо та відеозаписи; програми конкурсів.	1 комплект
3.	Обладнання класу: музичні інструменти оркестру; перкусія; фортепіано або клавішний синтезатор; різнорівневі стільці; пульти для нот; підставка під ноги; електронний або акустичний камертон; шкільна дошка; супутні витратні матеріали (тростини, медіатори, струни, нотний папір); методичний фонд (партитури та їх оркестрові партії). шафи для зберігання музичних інструментів оркестру; шафа для зберігання бібліотеки і фонотеки.	1 комплект 1 комплект 1 шт. 30-40 шт. 25 шт. 10 шт. 1 шт. 1 шт. 1 комплект 1 комплект 3 шт. 1 шт.
4.	Технічні засоби навчання: музичний аудіо-відео центр; навушники; розмножувально-копіювальна техніка.	1 шт. 5 шт. 1 шт.
5.	Концертні костюми.	30-40 шт.
6.	Приміщення для зберігання музичних інструментів оркестру, концертних костюмів та методичного фонду.	1 шт.
7.	Інструменти та матеріали для своєчасного обслуговування і ремонту музичних інструментів оркестру: захисні окуляри; лінійка; точило; ніж; цикля; плоскогубці; викрутка; стамеска; лещата; клей по дереву; пензлик; мастило.	1 комплект

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Большаков О. Організація та керування оркестром народних інструментів. Київ, 1991.
2. Вовк М. Розвиток самостійної музичної діяльності молодших школярів у процесі гри на музичних інструментах // Музика в школі: Збірка статей. Вип. 8. Київ: Муз.Україна, 1982. С. 11-16.

3. Городовенко В. Організація навчально-виховної роботи в дитячому оркестрі народних інструментів // Методичні рекомендації. Харків: ОНМЦ., 2001.
4. Гуральник М. Організація та керівництво народно-інструментальними колективами: Навч.-метод. посібник. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000.
5. Гуменюк А. Інструментальна музика. Київ, 1972.
6. Гуцал В. Грає оркестр українських народних інструментів. Райдуга. 1978. № 11. С. 5-50.
7. Дряпіка В. Деякі питання організації шкільного духового оркестру. *Музика в школі: Збірка статей*. Вип. 9. Київ: Муз.Україна, 1983. с. 43-47.
8. Жуков В. Методи роботи з шкільним оркестром народних інструментів. Традиційна культура в умовах глобалізації: платформа для міжкультурного та міжрегіонального суспільного діалогу. Харків, 2015. с. 61-63
9. Жуков В. Принципи роботи з шкільним оркестром народних інструментів // Традиційна культура в умовах глобалізації: народна музика та декоративне мистецтво в світовому цивілізаційному просторі. Харків, 2014. с. 101-102
10. Жуков В. Українська мозаїка. Навчальний посібник. Харків: ОНМЦПК, 2008.
11. Іванов П. Оркестр українських народних інструментів. Київ: Муз.Україна, 1981.
12. Квітка К.В. До вивчення української народної інструментальної музики. Вибрані твори: В 2-х т. Київ. 1973.
13. Котонський В. Ударні інструменти в сучасному оркестрі. Київ: Муз. Україна, 1999.
14. Кузнецова О.А., Ніколаєв В.І., Жуков В.П. Збірка партитур для навчального оркестру народних інструментів // Навчальний посібник. Харків: «НТМТ», 2010.
15. Лапченко В. Методика початкового навчання гри в оркестрі народних інструментів. Київ: Муз.Україна, 1985.
16. Монат Н. Научись играть на фортепиано за 10 уроков. Пер. с англ. Т.В. Лихач. 6-е изд. Минск: «Попурри», 2010.
17. Ростовський О. Педагогіка музичного сприймання. Київ: ІЗМН., 1997.
18. Фільц Б.М. Музична культура східних слов'ян // Історія української музики. Київ, 1989.
19. Хашчеватська С. Інструментознавство. Вінниця: Нова книга, 2008.

20. Хоткевич Г. М. Музичні інструменти українського народу. Харків: Фонд національно-культурних ініціатив, 2002.
21. Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. Київ: Техніка, 2003.
22. Шреєр-Ткаченко О.Я. Історія української музики. Розвиток української музичної культури від найдавніших часів до середини XIX століття. Київ: «Музична Україна», 1980.